

ΘΕΟΦΙΛΟΥ Α. ΒΕΪΚΟΥ
Ἐκτάκτου Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας

“ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ”

Ἡ περιγραφικὴ ἀνάλυση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ B. Russell γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα «φαινόμενο - πραγματικότητα» μένει ἔκθετη, ὅπως νομίζω, στὴν ἀκόλουθη ἐπιστημολογικὴ παρατήρηση: μιὰ πλήρης περιγραφή ἐνὸς φυσικοῦ ἀντικειμένου, μιᾶς φυσικῆς πορείας ἢ ἐνὸς κοσμικοῦ σχηματισμοῦ εἶναι ἀνέφικτη καὶ ὁ ἀόριστος ἀγνωστος ὀρίζων τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας, ποὺ προϋποτίθεται πῶς μένει ἀνοικτός, προκαλεῖ τὴν ἐπινόηση μεταφυσικῶν σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦν νὰ ἐξηγήσουν πῶς πρέπει νὰ μοιάζῃ ἡ «ἀλήθινη» (καὶ ὄχι φαινομενικὴ) «πραγματικότητα». Ἐτσι διασαφηνίζεται τὸ πρόβλημα «φαινόμενο - πραγματικότητα», κατὰ τρόπον ποὺ νὰ παρουσιάζεται αὐτὸ ὡς ἓνα ἐλεύθερο νοητικὸ τέχνασμα πρὸ τοῦ «κενοῦ» ποὺ ἀφήνει ἢ ἐπιστημονικὴ γνῶση. Ἐπιπλέον παρουσιάζεται ὡς ἐπιστημονικὰ ἀθέμιτη ἢ ἀποδοχὴ μιᾶς πραγματικῆς δομῆς τῶν γεγονότων καὶ τοῦ κόσμου ὡς συνόλου, ἢ ὁποῖα νὰ προηγήται τῆς παρατήρησης καὶ τῆς ἐρμηνείας μας, προϋποτιθέμενη ἔτσι, κατὰ κάποιον ἀγνωστο τρόπο, «κρυμμένη» στὸ βάθος τῆς φύσης. Τέλος προβάλλεται μιὰ τάξη τῆς φυσικῆς πραγματικότητος μὲ γνώμονα τὴν «ἀξία ἐμπλοκῆς» τῶν γεγονότων.

I

Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ κείμενα ποὺ παρουσιάζει ὁ Bertrand Russell στὸ βιβλίον του *Τὰ Προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας*¹ ἐπισημαίνει μιὰ ἀπὸ τὶς διακρίσεις ποὺ προκαλοῦν τὴν πιὸ μεγάλη σύγχυση καὶ ταραχὴ στὴ φιλοσοφία: τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ «φαινόμενο» καὶ στὴν «πραγματικότητα».

Τὸ πρῶτο ἐρώτημά μας, ποὺ ὁ Russell δὲν τὸ ἀντιμετωπίζει, εἶναι ἂν ἡ διάκριση αὐτὴ προκαλῇ σύγχυση ἔξω ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, δηλαδὴ στὴν κοινὴ, τὴν προ-φιλοσοφικὴ χρῆση τῆς γλώσσας².

Ἄς περιοριστοῦμε σὲ μερικὲς συνήθειες περιπτώσεις:

1. Ὁ Α φαίνεται νὰ εἶναι εὐγενὴς ἄνθρωπος
2. Τὸ Α φαίνεται νὰ εἶναι Β
3. Τὸ ραβδὶ μέσα στὸ νερὸ φαίνεται τεθλασμένο
4. Ὁ Α εἶναι ἓνα παιδὶ-φαινόμενο
5. Ὁ Α ἐμφανίζεται ὡς Β

Ἡ πρώτη πρόταση ἐκφράζει χαρακτηρισμὸν ποὺ προβάλλεται ὄχι ὡς φαινομενικὸς παρὰ ὡς πραγματικὸς μὲ βάση τουλάχιστον τὶς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις. Ἐτσι ἡ βεβαίωση λ.χ. ὅτι «ὁ Α εἶναι εὐγενὴς ἄνθρωπος»

1. B. Russell, *Appearance and Reality* (συντομογραφικὰ ἀναφέρεται ἐδῶ ὡς AR): *The Problems of Philosophy*, London - Oxford - New York 1971 (1912), 1-6.

2. Ὡς πρὸς τὴν κοινὴ χρῆση τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σχέσης «φαινόμενο - πραγματικότητα», σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ W. E. Kennick, *Appearance and Reality*, στὴν *Encyclopedia of Philosophy*, ἐκδ. R. Edwards, London-New York 1967, I 135.

να προϋπέθετε, αὐστηρά κρινόμενη, μιὰ ἐξαντλητική γνωριμία μὲ τὸ πρόσωπο Α, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι στὴν πραγματικότητα ἀνέφικτη: ποτὲ δὲν εἶναι δυνατό νὰ δοθῇ μιὰ ἐξαντλητικὴ περιγραφή τῆς συμπεριφορᾶς ἑνὸς ἀτόμου, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ προέκυπτε ἕνας ἀκριβὴς χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ. Παρόμοια μιὰ πρόταση, σὰν τὴ δεύτερη, πού συνεπάγεται συσχέτιση μεταξὺ δύο πραγμάτων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα δὲν παρουσιάζεται ἐπαρκῶς γνωστό, ἐκφράζει ἀπλῶς μιὰ γνώμη πού δὲν ἀποκλείει τὴν ἐναλλακτικὴ τῆς. Ἔτσι ἡ δεύτερη πρόταση ἐπιτρέπει δύο ἐναλλακτικὲς ἐκδοχές: τὸ Α μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι Β. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα πού θὰ ἦταν δυνατό νὰ θεμελιώσουν ἀσφαλῶς τὴν βεβαίωση «τὸ Α εἶναι Β» — καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο καθίσταται ἀβέβαιο τί πραγματικὰ συμβαίνει —, μιὰ πρόταση τοῦ τύπου, «τὸ Α φαίνεται νὰ εἶναι Β» μαρτυρεῖ μιὰ τάση ὑποκατάστασης τοῦ εἶναι ἀπὸ τὸ φαίνεται, τοῦ ὁποίου ἡ λειτουργία συνίσταται ἔτσι στὸ νὰ ἀναπληρώνῃ τὸ κενὸ τοῦ εἶναι¹. Ἡ τρίτη πρόταση ἐκφράζει ἓνα «φαινόμενο» (ὀπτικῆς ἀπάτης), ἀλλὰ δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὸ πού φαίνεται δὲν εἶναι πραγματικό. Ἐάν τὸ ραβδί μέσα στὸ νερὸ παρουσιάζεται τεθλασμένο, αὐτὸ ὅπως φαίνεται εἶναι πραγματικό, γιὰ ἓναν εἰδικὸ λόγο πού ἔχει σχέση μὲ τὸν μηχανισμό τῆς ἀντίληψής μας ὑπὸ ὁρισμένες συνθῆκες. Τέτοια γεγονότα, ἂν καὶ συνιστοῦν ἑκτακτες καταστάσεις, ὥστόσο εἶναι αὐτονότο πὼς δὲν κεῖνται ἔξω ἀπὸ τὸν δεδομένο κόσμο. Καὶ εἶναι αὐτονόητο ἐπίσης ὅτι ἓνα «παιδὶ-φαινόμενο» (τέταρτη πρόταση) εἶναι ἀκριβῶς μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ τοῦ «φαινομένου» πραγματικό. (Ἀντίθετα τὸ φαίνεται στὸ πρῶτο παράδειγμα δὲν ὑπονοεῖ καὶ δὲν συνεπάγεται ὅτι αὐτὸ πού φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Α συνιστᾷ ὁλότελα σίγουρη πραγματικότητα πού ἀνάγεται στὸ εἶναι τοῦ Α). Ἀνάλογα μιὰ πρόταση γιὰ ἓνα εἰδικὸ γεγονός, ὅτι λ.χ. ὁ ἠθοποιὸς Α ἐμφανίζεται στὸ θέατρο ὡς Δὸν Κιχώτης, δὲν δημιουργεῖ σύγχυση ἢ διαμάχη μεταξὺ φαινομενικοῦ καὶ πραγματικοῦ, ἀφοῦ τὸ φαινομενικὸ ἢ ὅ,τι παριστάνεται εἶναι τὸ ἴδιο ὡς τέτοιο πραγματικό.

Στὸ ἐπίπεδο λοιπὸν τῆς κοινῆς γλώσσας δὲν δημιουργεῖται σύγχυση ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο καὶ στὴν πραγματικότητα καὶ ἡ διάκριση ἀνάμεσά τους δὲν συνεπάγεται καμιὰ ἰδιαίτερη ἰδεατὴ προτίμηση γιὰ τὸ πραγματικό². Ὅ,τι στὴν κοινὴ γλώσσα ἐκλαμβάνεται ὡς πραγματικό

1. Πβ., γι' αὐτὴ τὴ λειτουργία, τὴν γενικὴ παρατήρηση τοῦ G. J. Warnock, Berkeley, London 1953, 186: «ἡ οὐσιαστικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας τοῦ «φαινομενικοῦ» εἶναι ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ξεκάθαρη ὅσον ἀφορᾷ τὰ πραγματικὰ γεγονότα».

2. Σὲ προτάσεις, βέβαια, πού ἐκφράζουν ἀμφιβολία γιὰ τὸ κύρος τοῦ φαινομενικοῦ, ὅπως εἶναι ἡ ἐκφραση «τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν», ἰσχύει ὁ ἴδιος *horror vacui* πού παρατηρεῖται στὴ φιλοσοφία καὶ τέτοιες ἐκφράσεις ἔχουν μᾶλλον φιλοσοφικὴ προέλευση.

δὲν χρειάζεται νὰ ἀντιτίθεται ἢ νὰ διαφοροποιῇται πρὸς κάτι φαινομενικό· τὸ πραγματικό εἶναι αὐτονόητα πραγματικό καὶ δὲν ἀπαιτεῖ ἐρμηνεία, ἐξήγηση τῆς σημασίας του. Ἡ φιλοσοφία ὅμως παρουσιάζει εἰκό-νες τοῦ πραγματικοῦ ποὺ τείνουν νὰ δείχνουν πόσο ἐλλειπεῖς, ἐπιφανεια-κὲς καὶ ἀπροβλημάτιστες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ κοινοῦ νοῦ, τονίζοντας ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ μοιάζῃ ἡ «ἀληθινή» πραγματικότητα.

Πράγματι, ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Hegel, τὸν Bradley καὶ τὸν Heidegger, ἀνέλαβε μιὰ γιγάντια προσ-πάθεια, ὑποσχόμενη μιὰ γνώση τῆς καθολικῆς πραγματικότητος· αὕτῃ ἀναγνώρισε στὸν ἑαυτὸ της τὴν ἀνάγκη νὰ θέσῃ καὶ τὴν ἀρμοδιότητα νὰ «λύσῃ» τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικότητος¹. Ἐνα τέτοιο πρόβλημα, ὅ-μως, εἶναι τόσο γενικὸ ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιρρεπὲς ὥστε νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ποικίλες ἢ ἀντιτιθέμενες ἀπαντή-σεις, ἀνάλογες πρὸς τὶς μεταφυσικὲς ἢ κοσμοθεωριακὲς προϋποθέσεις σκέψης καθενὸς ἀπ' αὐτούς. Μὲ προϋποθέσεις λ. χ. μιᾶς ἐμπειριστικῆς μεταφυσικῆς, πραγματικό εἶναι τὸ ἐμπειρικὸ ἀντιληπτὸ (Berkeley : *esse est percipi*) ἢ ὅ,τι μπορεῖ νὰ συναγάγῃ κανεὶς μὲ βάση τὴν ἐμπειρία ἢ κατ' ἀναφορὰ πρὸς αὐτήν· μὲ προϋποθέσεις μιᾶς ὀρθολογιστικῆς μετα-φυσικῆς γίνεται δεκτὸ πῶς τὸ πραγματικό συνάγεται ἀπὸ τὶς ὑπαγορεύ-τοῦ λόγου²· μὲ προϋποθέσεις μιᾶς ρεαλιστικῆς μεταφυσικῆς γίνεται ἀπο-δεκτὴ μιὰ πραγματικότητα καθεαυτὴν ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδηση, μιὰ ὑπερ-

1. Ὁ F. H. Bradley, μὲ τὸ ἔργο του *Appearance and Reality. A Metaphysical Essay* (Oxford 1946, 1966), διακήρυξε χαρακτηριστικὰ τὴν ἀξίωση τῆς μεταφυσικῆς νὰ ἀποδεικνύῃ τὴ φύση τοῦ κόσμου ὡς συνόλου, δηλαδὴ τῆς πραγματικότητος, καὶ ἰσχυρίστηκε ὅτι τὰ πράγματα καὶ γεγονότα τοῦ κόσμου, ὅπως αὐτὰ ἐκλαμβάνονται ἀπὸ τὸν κοινὸ νοῦ, καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ δὲν συνιστοῦν καμιὰ πραγματικότητα παρὰ «ἀπλὰ φαινόμενα» ἢ «ἀντιφατικὰ φαινόμενα». Διατύπωσε μάλιστα τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὁ χρόνος (ὅπως καὶ ὁ χῶρος, ἡ κίνηση καὶ ἀλλαγὴ, ἡ αἰτιότητα) δὲν ἔχει πραγμα-τικὴ ὑπόσταση παρὰ εἶναι μιὰ ἀπλὴ καὶ μάλιστα ἀντιφατικὴ φαινομενικὴ ὄντο-τητα (*Appearance and Reality*, 33 - 36, 183 κ. ἐ.). Ὁ G. E. Moore (*Philosophical Studies*, London-New York 1922, 209-10) παρατηροῦσε ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε μὲ ἀκρί-βεια τί σημαίνει μιὰ τέτοια ἀφηρημένη πρόταση «ὁ Χρόνος δὲν ἔχει πραγματικὴ ὑπόσταση» (μ' ἄλλα λόγια, θὰ ἔλεγε ὁ Russell, μιλοῦμε γιὰ μιὰ ὄντοτητα κάποιου εἶδους καὶ βεβαιώνουμε ὅτι αὕτῃ δὲν ὑφίσταται πραγματικά) — ἀλλὰ εἶναι δυνατό νὰ μεταφρασθῇ αὐτὸ σὲ συγκεκριμένο καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ἐὰν «ὁ χρόνος δὲν ἔχῃ πραγματικὴ ὑπόσταση», θὰ εἶναι χωρὶς νόημα ἐπιμέρους προτάσεις ποὺ καθορί-ζουν μὲ χρονικοὺς ὅρους τὰ συμβάντα, λ.χ. «τὸ συμβάν Α συμβαίνει πρὶν ἀπὸ τὸ Β» ἢ «τὸ συμβάν Α λαμβάνει χώραν τώρα» κλπ.

2. Ὁ λόγος ὑπαγορεύει π.χ. τὴν ἰδέα μιᾶς πραγματικότητος διατεταγμένης κλιμακωτὰ μὲ κορυφὴ τῆς κλίμακας τὸν θεὸν ὡς *ens perfectissimum et realissimum*, γιὰτὶ ἡ πραγματικότητα (*realitas*) εἶναι ἀνάγκη νὰ κορυφώνεται ὡς κατηγόρημα

βατική πραγματικότητα¹ ή μιὰ πραγματικότητα αντικειμενική πού προβάλλεται με τόν ὄρο νά μήν ὑπείσέρχωνται σ' αὐτήν στοιχεῖα πού συνηθίζει νά προσθέτῃ ὁ ἄνθρωπος - ὑποκείμενο² κλπ. Ἔτσι προ-κατανοεῖται ἡ πραγματικότητα με ποικίλους τρόπους ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μεταφυσικοῦ συστήματος καὶ μπορεῖ νά δειχθῇ ὅτι ἡ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητος παρουσιάζεται ὡς μιὰ ὀρισμένη πρό-ληψη νοήματος τοῦ πραγματικοῦ, ἀνάλογη πρὸς τὶς προϋποθέσεις τῆς μεταφυσικῆς σκέψης πού υἱοθετεῖται κατὰ περίπτωσιν. Γιά νά μιλήσουμε γενικά, ἡ παραδοσιακὴ μεταφυσικὴ παρουσίασε συστήματα πού τὸ καθένα τους πρόβαλλε τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἐρμηνεύει με μοναδικὴ πιστότητα τὴν πραγματικότητα. Μ' αὐτὴν τὴν πλάνην ἡ μεταφυσικὴ ἔντυσε τὸν ἑαυτὸ της με ἀπλῶς ἐντυπωσιακὰ χρώματα καὶ ἐπέσυρε ἡ ἴδια ἐναντίον της τὸ ἀμείλικτο κατηγορῶ τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης.

Ὁ Russell, ἂν καὶ ἐντυπωσιασμένος ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν «θεωρίαν τῶν ἀντικειμένων» τοῦ A. Meinong³, δὲν ἀπέβλεπε ὥστ' ὅσο νά προσθέσῃ στὸ σωρὸ μιὰ νέα θεωρία τῆς πραγματικότητος, πού νά ἐπαυξάνῃ τὴ σύγχυσιν καὶ τὴν ἀσάφειαν γύρω ἀπ' αὐτὸ πού ὀνομάζεται «πραγματικό». Ἡ σταθερὴ ἀποψὴ του ἦταν ὅτι, ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὸ νά ἐπιτυγχάνῃ ἡ λογικὴ δραστηριότητα, πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ πού ἔχει νά κἀνῃ με τὰ πιὸ ἀφηρημένα πράγματα πού μπορεῖ κανεὶς νά φανταστῇ, εἶναι γιατί δὲν ἔχουμε μιὰ σαφῆ ἔννοια γι' αὐτὸ πού εἶναι πραγματικό⁴. Ἔτσι τὸ πρόβλημα τί εἶναι πραγματικό συνίσταται στὴ διασάφισιν τῆς ἔννοιας «πραγματικό» καὶ ἕνα παραδοσιακὸ ὀντολογικὸ πρόβλημα ἀνάγεται σὲ βασικὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται με τὴ μέθοδον τῆς λογικῆς ἀνάλυσης.

Ἀρχικὰ προβάλλεται ἀπὸ τὸν Russell (A R, 1) ἕνα γνωσιολογικὸ ἐρώτημα ξεχωριστὰ ἀπαιτητικὸ στὴ φιλοσοφίαν, πού ἡ διατύπωσή του προδίδει μιὰ ἀρχικὴ σκεπτικιστικὴ διάθεσιν, κατάλληλη γιὰ νά ἀποτελῇ

στὴν ἔννοια ἑνὸς τελειοτάτου ὄντος, μιὰ ἀποψὴ τυπικὰ σχολαστικὴ πού τὴν ἐπαναφέρει ὁ Descartes (*Meditationes*, V : *Oeuvres de Descartes*, ἐκδ. C. Adam καὶ P. Tannery, VII (Paris 1968), 66· *Principes de la Philosophie*, I 14 : *Oeuvres IX* - 2 (1971), 31.

1. Μιὰ τέτοια ρεαλιστικὴ τάσιν ἐκδηλώνει λ.χ. ὁ Heinrich Maier, *Philosophie der Wirklichkeit*, 3 τόμοι, Leipzig 1926 - 35.

2. Ὅπως παρουσιάζεται στὸν κριτικὸ ρεαλισμὸ πού εἰσηγεῖται λ.χ. ὁ O. Külpe, *Die Realisierung. Ein Beitrag zur Grundlegung der Realwissenschaften*, 3 τόμοι, Leipzig 1912 - 1920 - 1922.

3. *Über Gegenstandstheorie : Gesammelte Abhandlungen II*, Leipzig 1913, 485-94 καὶ B. Russell, *Meinong's Theory of Complexes and Assumptions* : *Mind* 13 (1904), 204 - 19, 336 - 54, 509 - 24.

4. B. Russell, *The Philosophy of Logical Atomism* : *Logic and Knowledge*, ἐκδ. R. C. Marsh, London 1964, 223.

ιδιαίτερα παρωθητική αφετηρία για φιλοσοφικόν στοχασμό αὐτοῦ τοῦ εἵδους :

Ἐπάρχει στὸν κόσμον καμιά γνώση τόσο σίγουρη, ὥστε κανεὶς λογικὸς ἄνθρωπος νὰ μὴ μπορῇ νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ ;

Ὅταν τίθεται ἓνα τέτοιο ἐρώτημα, ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα ποὺ μποροῦν νὰ τεθοῦν, εἶναι σημαντικὸ νὰ ἐπισημαίνωνται καὶ νὰ κατανοοῦνται οἱ δυσχέρειες ποὺ ἐμποδίζουν μιὰ ἄμεση, εὐκόλη καὶ «σίγουρη» λύση. Ἔτσι τὸ ἔργο τῆς «ἀνάλυσης» προκαλεῖ μιὰ ἀνάσχεση τῆς διάθεσής μας γιὰ ἄμεση ἀπάντηση καὶ ὑπόμνηση ὅτι

ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι παρὰ ἡ προσπάθεια νὰ δώσουμε ἀπάντηση σὲ τέτοια ἔσχατα ἐρωτήματα, ὅχι ἀβασάνιστα καὶ δογματικά, ὅπως κάνουμε στὴν καθημερινή ζωὴ καὶ ἀκόμα καὶ στίς ἐπιστῆμες, παρὰ κριτικά, ἀφοῦ διερευνήσουμε ὅλα ἐκεῖνα ποὺ προξενοῦν ἐμπλοκὲς σὲ τέτοια ἐρωτήματα καὶ ἀφοῦ κατανοήσουμε ὅλη τὴν ἀσάφεια καὶ τὴ σύγχυση ποὺ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ιδέες μας (AR, 1).

Ἐὰν ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ «προσπάθεια» νὰ δοθῇ ἀπάντηση σὲ ἔσχατα ἐρωτήματα, δὲν ἔχουν σημασία οἱ ἐλεύθερες πτήσεις τοῦ στοχασμοῦ, ἡ ἀβασάνιστη, δογματικὴ καὶ ἄκριτη τακτικὴ παρὰ ἡ κριτικὴ καὶ αὐτοελεγχόμενη σκέψη. Δὲν εἶναι μόνον οἱ συνηθισμένες ιδέες μας ἀλλ' ἀκόμα καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς μας ιδέες ποὺ παρουσιάζουν παραπλανητικὰ μιὰ φωτεινὴ ἐπιφάνεια, ἐνῶ ὑποκρύπτουν «ἀσάφεια» καὶ «σύγχυση». Καὶ τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικὰ ἔχουν λογικὴ σημασία καὶ ὑποδεικνύουν τὸ ἔργο τῆς λογικῆς ἀνάλυσης.

Μία ὅμως ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ιδέες μας εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ποὺ φαίνονται γύρω μας εἶναι πραγματικὰ ἔτσι ὅπως αὐτὰ παρουσιάζονται μέσα ἀπὸ τὴν αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία. Αὐτὴ τὴ βεβαιότητα τὴν κλονίζουν μόνον οἱ φιλόσοφοι — καὶ ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Russell — ποὺ βεβαιώνουν ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ φαινόμενο καὶ ἄλλο ἡ πραγματικότητα. Ἔτσι καλλιεργεῖται ἡ παραπλανητικὴ ἐντύπωση ὅτι ἡ πραγματικότης βρίσκεται «κρυμμένη» στὰ βάθη τῆς φύσης καὶ ὅ,τι ἀντιλαμβανόμεσθε μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μας καὶ ὅ,τι ἀκόμα γνωρίζουμε μὲ τὶς ἐπιστῆμες δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐπιφάνειά της.

Ὁ Russell θέτει τὸ πρόβλημα διαφορετικὰ καὶ προϋποθέτοντας τὰ αἰσθητηριακὰ δεδομένα ὡς βασικὰ δομικὰ ὕλικά τῆς γνώσης μας γιὰ τὰ πράγματα κάνει τὴν ἀνάλυσή του «πιστεύοντας», σχεδὸν σὰν καντιανὸς φιλόσοφος, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ αἰσθανόμεσθε ἄμεσα «εἶναι ἀπλῶς φαινόμενο» σὰν «ἐνδειξὴ κάποιας πραγματικότητος ποὺ ὑπάρχει πίσω ἀπ' αὐτό» (AR, 6). Ξεκινώντας, ὥστόσο, μὲ ἐμπειρικὴ βάση ὁ Russell ἀποσκοπεῖ νὰ δείξῃ πῶς παρουσιάζεται ἓνα φυσικὸ ἀντικείμενο ὡς σύμπλεγμα ἐμπειρικῶν δεδομένων καὶ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει νόημα εἶναι ἡ ἀπαίτηση τοῦ

φιλοσόφου νά ξέρη όχι πώς «έμφανίζονται» τὰ πράγματα ἀλλὰ τί πραγματικά εἶναι. Τὸ αἷτημα αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τείνουμε φιλοσοφικὰ πρὸς μιὰ ὅσο γίνεται πιὸ ἐκλεπτυσμένη καὶ σύνθετη ἐκδοχὴ τῆς πραγματικότητος πού νά διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπλοποιημένη καὶ *grosso modo* παρουσιασμένη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μορφή της.

Ὁ Russell μὲ τὴν μέθοδο τῆς περιγραφικῆς ἀνάλυσης ἐνὸς φυσικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων ἀπ' αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νά κἀνῃ φανερὸ πῶς τὸ «πραγματικὸ» φυσικὸ ἀντικείμενο, «ἂν ὑπάρχῃ κάτι τέτοιο, δὲν ταυτίζεται μ' αὐτὸ τοῦ ὁποῖου ἔχουμε ἄμεσα ἐμπειρία μὲ τὴν ὄραση ἢ τὴν ἀφή ἢ τὴν ἀκοή» (AR, 3). Μένει δηλαδὴ ἓνα ἀνοιχτὸ ζήτημα («ἂν ὑπάρχῃ κάτι τέτοιο» πού ὀνομάζουμε «πραγματικὸ» φυσικὸ ἀντικείμενο), τὸ ὁποῖο ὥστόσο δὲν ἐμποδίζει τὸν Russell νά βεβαιώσῃ ὅτι τὸ πραγματικὸ «δὲν ταυτίζεται» μὲ τὸ φαινομενικό. Καὶ ἂν δὲν «ὑπάρχει κάτι τέτοιο» πού ὀνομάζεται *πραγματικὸ* φυσικὸ ἀντικείμενο;

Εἶναι ἴσως εὐπρόσδεκτη ἡ ἀποψη τοῦ Russell ὅτι «ἂν ὑπάρχῃ» ἓνα πραγματικὸ φυσικὸ ἀντικείμενο, αὐτὸ «δὲν μᾶς γίνεται καθόλου ἄμεσα γνωστὸ, ἀλλὰ πρέπει νά εἶναι προῦν συμπερασμοῦ ἀπ' ὅ,τι μᾶς γίνεται ἄμεσα γνωστὸ» (AR, 3-4). Ὡστόσο, θά περιμέναμε πῶς μιὰ ὑπόθεση, ὅπως εἶναι ἡ ὑπαρξὴ πραγματικοῦ φυσικοῦ ἀντικειμένου, θά συνδεόταν μὲ τὸ δεδομένο (τὸ ἄμεσα γνωστὸ) κατὰ τρόπο λειτουργικὸ καὶ γιὰ τοὺς δυὸ παράγοντες. Ἀντὶ αὐτοῦ, ὁ Russell καταφεύγει στὴν ὑπεκφυγὴ ὅτι τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὑπάρχῃ πραγματικὸ φυσικὸ ἀντικείμενο, μπορεῖ νά διατυπωθῇ γενικὰ μὲ τὴν ἀκόλουθη μορφή: ὑπάρχει κάτι τέτοιο ὅπως ἡ ὕλη καί, ἂν ὑπάρχῃ, ποιά εἶναι ἡ φύση της; Καὶ ἐνῶ διατυπώνεται τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὰ αἰσθητηριακὰ δεδομένα καὶ στὸ πραγματικὸ φυσικὸ ἀντικείμενο, ἡ συζήτησις ἐκφυλίζεται σὲ μιὰ ἀντιπαράθεσις μὲ τὸν Berkeley. Τελικὰ ἐπανέρχεται τὸ ἐρώτημα στὴν πρώτη του μορφή, χωρὶς νά προωθῆται περαιτέρω:

Ἐὰν αὐτὸ πού φαίνεται δὲν εἶναι ἡ πραγματικότης, ἔχουμε κανένα μέσο νά γνωρίσουμε ἂν ὑπάρχῃ καθόλου κάποια πραγματικότης; Καί, ἂν ναί, ἔχουμε κανένα μέσο νά ἀνακαλύψουμε πῶς εἶναι αὕτὴ ἡ πραγματικότης; (AR, 6)

Προϋποτίθεται δηλαδὴ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ φαινομενικότης ὡς ἐνδειξὴ μιᾶς πραγματικότητος πού δυνατὸ νά κρύβεται πίσω ἢ στὸ βάθος της καὶ πού θά μπορούσαμε νά τὴν «ἀνακαλύψουμε». Ἐτσι ὅμως δὲν τίθεται ἡ διάκρισις «ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού φαίνεται νά εἶναι τὰ πράγματα καὶ σ' αὐτὸ πού εἶναι», δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ πραγματικὴ διάκρισις, ἀλλὰ γιὰ μιὰ διάκρισις σὰν αὐτὴν πού ὑποβάλλει π.χ. ἡ φωτοσκίασις: ὅ,τι φωτίζεται εἶναι προσιτὸ σὰν φαινόμενο καὶ ὅ,τι μένει

στή σκιά συνιστᾷ πραγματικότητα ἀκάποιου εἶδους», τὴν ὅποια ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνακαλύψουμε καὶ νὰ συναγάγουμε ἀπὸ τὸ βᾶθος.

II

Νομίζω, λοιπόν, ὅτι ἡ τακτικὴ τῆς περιγραφικῆς ἀνάλυσης ἐνὸς φυσικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων, ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Russell, ὑποδεικνύει μιὰ ἐπιστημολογικὴ ὑπόθεση ποὺ μπορεῖ νὰ διασαφηνίσῃ τὸ πρόβλημα — ἀν αὐτὸ δικαιολογῆται νὰ τίθεται ὡς ἓνα γνήσιο πρόβλημα — τῆς σχέσης πραγματικοῦ καὶ φαινομενικοῦ. Δὲν γνωρίζουμε τί εἶναι ἓνα πραγματικὸ φυσικὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι φαινομενικὸ εἶναι τὸ παρατηρήσιμο καὶ περιγράψιμο φυσικὸ ἀντικείμενο. "Ὅ,τι εἶναι δυνατὸ νὰ παρατηρηθῇ με κοινὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μέσα ἀπὸ ἓνα φυσικὸ ἀντικείμενο ἢ γεγονὸς καὶ ὅ,τι μπορεῖ νὰ περιγραφῇ ἀπ' αὐτὸ εἶναι ἓνα σύνολο χαρακτηριστικῶν ποὺ δείχνουν πῶς αὐτὸ παρουσιάζεται σ' ἐμᾶς· αὐτὸ ὅμως ποὺ παρουσιάζεται σ' ἐμᾶς δὲν ἀντιτίθεται πρὸς ὅ,τι αὐτὸ εἶναι. Μὲ τὴν περιγραφὴ ἐπιδιώκεται νὰ συναχθῇ μιὰ πραγματικὴ εἰκόνα τῶν ιδιοτήτων ποὺ παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενο-φαινόμενο, ἀλλὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν νοεῖται ὡς ἀντιτιθέμενο στὴν πραγματικότητα. Τὸ παρατηρημένο «φαινόμενο» παραπέμπει στὴν «πραγματικότητα» μόνον ἐὰν αὐτὸ παρουσιασθῇ ἀπὸ τὸν ἐρμηνευτὴ ὡς ἀνεπαρκῶς παρατηρημένο, ὅποτε ἀντιδιαστέλλεται πρὸς ὅ,τι ἀορίστως θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς «πραγματικόν».

Τὸ ἐρώτημα ποὺ προκύπτει τώρα εἶναι: ὡς ποῦ εἶναι δυνατὸ νὰ φθάσῃ ἡ περιγραφὴ ἐνὸς ὁποιουδήποτε φυσικοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος; Ὅπως δὲ ποτε μιὰ τέτοια περιγραφὴ δὲν εἶναι δυνατὸ ποτὲ νὰ γίνῃ ἐξαντλητικὰ. Μήπως λοιπὸν τὸ «πραγματικόν» φυσικὸ ἀντικείμενο θὰ προέκυπτε μέσα ἀπὸ μιὰ ἐξαντλητικὴ περιγραφὴ του; Ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, μήπως τὸ κενὸ ποὺ μένει ὑποβάλλει τὴ διάκριση «φαινόμενο-πραγματικότητα»; Εἶναι, νομίζω, εὐλόγο νὰ δεχτοῦμε ὅτι, μιὰ καὶ πίσω ἀπὸ τὸ ἅμεσα καὶ ἐπιστημονικὰ παρατηρήσιμο καὶ γνωστὸ μένει ἀνοικτὸς ἓνας ἀόριστα ἄγνωστος ὁρίζων, συνηθίζουμε νὰ καλύπτουμε κατὰ κάποιον ὑποθετικὸν τρόπο τὸ κενὸ αὐτὸ τῆς ἄγνοιάς μας καὶ νὰ τὸ ἀντιμετωπίζουμε μὲ φιλοσοφικὰς ἐπινοήσεις ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν πόλωση τοῦ ἀντιθετικοῦ μεταφυσικοῦ σχήματος «φαινόμενο-πραγματικότητα».

Τὸν ἰσχυρισμὸ μου αὐτὸν θέλω νὰ τὸν ὑποστηρίξω μὲ τὶς ἀκόλουθες δύο παρατηρήσεις:

(1) Ἡ κλασσικὴ φυσικὴ ἐνεθάρρυνε τὴν φιλοσοφικὴ τάση γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ ἐρμηνεία τῆς φυσικῆς πραγματικότητος μὲ τὴν ντετερμινιστικὴ ἄποψη τοῦ σύμπαντος: ὅλα εἶναι καθορισμένα ὁμοιόμορφα καὶ συμμετρικὰ μέσα σ' ὅλο τὸ παρελθὸν καὶ σ' ὅλο τὸ μέλλον. Ἔτσι ὑπεί-

σέρχεται εύλογα ή έπιστημολογική άξίωση ότι, μιá και τó μέλλον είναι προκαθορισμένο κατ' αὐτόν τόν τρόπο, μπορούμε ἐπὶ τῇ βάσει παρόντων ὄρων και τῶν φυσικῶν νόμων μας νά συνειδητοποιοῦμε ἐκ τῶν προτέρων τὰ μελλοντικά φυσικά γεγονότα και νά τὰ συνάγουμε προγνωστικά. Ἡ άξίωση αὐτή, ἐνῶ προβάλλεται θεωρητικά με άπεριορίστο κύρος, προσκρούει στήν πράξη πάνω σέ άξεπέραστους περιορισμούς, γιατί οἱ έπιστημονικές προρρήσεις μπορούν νά γίνουν βασισμένες μόνον σέ ανακριβείς παρατηρήσεις και μετρήσεις και με άνεπαρκείς φυσικούς νόμους· ὡς ἐκ τούτου δέν είναι καθόλου άσφαλείς και έχουν, αναμφίβολα, πολλή σκιά ανακρίβειας. Θα ήταν λοιπόν δυνατό ή σκιά αὐτή νά περιορίζεται μέσα ἀπό ακριβέστερες και πληρέστερες παρατηρήσεις και μετρήσεις; Ἐάν αὐτό θα ήταν δυνατό, θα έπρεπε νά προβλέπουμε ότι σ' ένα, άπροσδιόριστα έστω, μακρινό μέλλον ὁ ὀρίζοντας τῶν παρατηρήσεών μας θα άνοιγε ὁλότελα ὡς τὸ «ἀπώτατο» βάθος τῶν πραγμάτων και οἱ μετρήσεις θα γίνονταν τέλεια στόν ὕψιστο βαθμό ακριβείας. Ἐάν μιá τέτοια «καίσιόδοξη» προοπτική μπορῇ νά θεωρηθῇ ὡς μιá κληρονομιά ἀπό τόν ντετερμινισμό τῆς κλασσικῆς φυσικῆς, προβάλλεται ὡστόσο σήμερα, μέσα ἀπό τὸ πνεῦμα τοῦ indeterminismus τῆς σύγχρονης φυσικῆς, ή άποψη ότι άκόμα και σέ μιá άπειρη μελλοντική πορεία συνεχοῦς έπιστημονικῆς προόδου θα παραμένουν χάσματα και κενά στόν ὀρίζοντα τῆς έπιστημονικῆς παρατήρησης και, γενικά, καμιá έπιστημονική γνώση τῶν φυσικῶν γεγονότων δέν θα είναι ποτέ ή άριστη. Ὅπως τουλάχιστο ή φυσική πορεία έρμηνεύεται σήμερα, δέν είναι δυνατό με τοὺς ὑπάρχοντες νόμους νά ποῦμε ότι αὐτή είναι προσδιορίσιμη. Δέν μπορούμε λ. χ. νά ποῦμε ἀπό πρὶν πότε θα συμβῇ μιá άλλαγή σ' ένα δεδομένο άτομο! Ἐτσι, ἂν τεθῇ τὸ έρώτημα λ. χ. ποιá είναι ή έσχατη φυσική πραγματικότητα, αὐτό θα μπορούσε νά προϋποθέτῃ άναφορά στήν έσωτερική δομή τῶν στοιχειακῶν σωματιδίων. Ἡ φυσική έπιχειρεῖ συχνά νά περιγράψῃ τόν φυσικό κόσμο με ὄρους μικροφυσικῶν συμβάντων (σωματίδια και άλληλεπιδράσεις των), άλλά ή περιγραφή αὐτή δέν συνάγεται παρὰ ἀπό ένα περιορισμένο φάσμα παρατηρήσεων. Ἐτσι διαγράφεται ή πρόκληση, τὸ κενό πού μένει πίσω άκάλυπτο νά αναπληρώνεται με μεταφυσικές προτάσεις. Για ένα «δαίμονα», ὅμως, σάν ἐκεῖνον τοῦ Laplace ²,

1. B. Russell, *An Outline of Philosophy*, London 1970 (1927), 305: «Δέν μπορεί πλέον νά λεχθῇ ότι δεδομένων τῶν νόμων τῆς φύσεως και τῶν σχετικῶν γεγονότων για τὸ περιβάλλον ή μελλοντική ιστορία ενός άτομου μπορεί θεωρητικά νά ὑπολογισθῇ ἀπό τήν παρούσα κατάσταση. Μπορεῖ αὐτό άπλῶς νά ὀφείλεται στήν άνεπάρκεια τῆς γνώσης μας, άλλά δέν μπορούμε νά εἰμαστε σίγουροι ότι αὐτή είναι ή περίπτωση».

2. Oeuvres Complètes, 14 τόμοι, Paris 1878 - 1914, VII, vi-viii.

πού θα ήταν σε θέση να συλλάβη τὰ σωματῖα σ' ὅλο τους τὸ βάθος καὶ τὶς δυνάμεις (ἠλεκτρομαγνητικές, πυρηνικές κλπ.) πού ἐπενεργοῦν μεταξὺ τους, τίποτε δὲν θὰ ἦταν ἀβέβαιο καὶ ἡ φυσικὴ πραγματικότητα θὰ παρουσιαζόταν ἀτόφια μπροστὰ στὰ μάτια του. Δὲν θὰ ὑπῆρχε τότε κανένας λόγος νὰ θέτουμε ἐρωτήματα τοῦ τύπου «ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ δομὴ τῆς μικροφύσης», «ποιά εἶναι στ' ἀλήθεια τὰ ἔσχατα δομικὰ ὑλικά τῆς φυσικῆς πραγματικότητος καὶ πῶς αὐτὴ δομεῖται» κλπ., γιατί ὅλος ὁ ἐσωτερικὸς ὀρίζοντας τῆς μικροφύσης θὰ ἦταν ἀνοιχτὸς μπροστὰ στὰ μάτια μας καὶ τὸ φαινόμενο θὰ εἶχε ἐκτοπίσει ὁλότελα τὸ εἶδωλο πού ὀνομάζουμε «πραγματικότητα».

(2) Εἶναι στὴ φύση τοῦ παραδοσιακοῦ μεταφυσικοῦ προβλήματος γιὰ τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου ὡς σύνολο, ὅτι αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι πεπερασμένη ἢ ἀπειρη. Ἡ σύγχρονη ἐπιστῆμη τείνει στὴν ἀποψη ἑνὸς περιορισμένου χρονικὰ σύμπαντος, τοῦ ὁποίου ἡ ἡλικία ὑπολογίζεται περίπου σὲ 10^{41} chronons (ὅπου chronon = 3×10^{-24} δευτερολ.) ἢ 10^{10} ἔτη¹. Ἀκόμα κι' ἂν ἡ ἀποψη αὐτὴ θὰ προβαλλόταν μὲ κάθε ἐπιθυμητὴ ἀκρίβεια, θὰ γνωρίζαμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν διαδοχικῶν καταστάσεων τοῦ σύμπαντος θὰ ἦταν πεπερασμένος:

$$K_1, K_2, K_3 \dots K_n$$

(ὅπου τὸ n θὰ εἶναι ὅσοδήποτε μεγάλο). Ὡστόσο τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ σύμπαντος πού ἔχει ἤδη περάσει δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ κατ' ἐλάχιστο νὰ περιγραφῇ². Ὅσο κι' ἂν προσδεύουν οἱ ἐπιστῆμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ παρελθὸν τοῦ κόσμου, τὸ ὑλικὸ τῶν γεγονότων μὲ τὴν αὐξανόμενη ποικιλία καὶ πολυπλοκότητά τους συσσωρεύεται πολὺ πιδὲ γρήγορα ἀπ' ὅ,τι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ περιγραφῇ καὶ νὰ παρασταθῇ. Εἴμαστε σὲ πολὺ πιδὲ δύσκολη θέση ἀπὸ τὸν Tristram Shandy³. Ὁ Russell⁴, πού παρουσιάζει αὐτὴ τὴν περίπτωσι μὲ τὸ ὀνομαζόμενο «παράδοξο τοῦ Tristram

1. G. J. Whitrow, *Time and Cosmical Physics*, Studium Generale 23 (1970), 232, 2.

2. Τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ παρελθόντα συμβάντα τοῦ σύμπαντος μπορεῖ νὰ δικαιολογῆται βασικά ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα στὰ παρόντα συμβάντα ὑπάρχουν χαρακτηριστικὰ πού δὲν ἐξηγοῦνται παρὰ σὲ ἀναφορὰ πρὸς προηγούμενες συνθήκες. Μιὰ πλήρης δηλαδὴ περιγραφή ἑνὸς δεδομένου παρόντος σχηματισμοῦ τοῦ σύμπαντος δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν κάλυψη ὅλων τῶν πλοκάμων τῆς κοσμικῆς πορείας κατὰ τὴν παρούσα στιγμή παρὰ καὶ τὴν ἀκολουθία τῶν προηγουμένων σχηματισμῶν.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν ἥρωα τῆς περίφημης νουβέλας τοῦ Sterne πού βλέποντας ὅτι τοῦ χρειάστηκαν δυὸ χρόνια γιὰ νὰ περιγράψῃ τὰ γεγονότα τῶν δύο πρώτων ἡμερῶν τῆς ζωῆς του σκέφτηκε ὅτι θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ τελειώσῃ τὴν αὐτοβιογραφία του, μιὰ καὶ τὸ ὑλικὸ θὰ συσσωρευόταν μὲ πολὺ γρηγορώτερο ρυθμὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐπεξεργασθῇ γιὰ νὰ περιγράψῃ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς του.

4. *The Principles of Mathematics*, London 1937², 358.

Shandy», ισχυρίζεται ότι ακόμα κι' αν ο Tristram Shandy θά ζούσε για πάντα μιὰ ζωή τὸ ἴδιο πλούσια σὲ γεγονότα, ὅπως ὅταν αὐτὴ ἄρχισε, καὶ ὁ ἴδιος θά ἐργαζόταν πάντοτε μὲ τὸν ἴδιο ἀρχικό ζῆλο, ὅλη ἡ βιογραφία του τελικὰ θά ἔχη γραφῇ. Ἐφαρμόζοντας τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Russell στὴν περιγραφή τῶν γεγονότων τοῦ κόσμου, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἐπιστήμη θά ὀπλίζῃ τὸν ἄνθρωπο μὲ ὅλο καὶ πληρέστερα μέσα γιὰ μιὰ ὅλο καὶ ἀκριβέστερη περιγραφή καὶ ἐξήγηση τοῦ κόσμου, ὅπως αὐτὸς διέρρευσε ὡς τὴν ὁποιαδήποτε παρούσα στιγμή, παρατηροῦμε : ἐὰν οἱ καταστάσεις τοῦ κόσμου ποὺ ἔχουν περάσει δὲν εἶναι ἀπειράριθμες, τὰ γεγονότα τοῦ n -στοῦ χρονικοῦ διαστήματος θά ἔχουν περιγραφῇ στὸν n -στό χρόνο τῆς ἱστορίας τοῦ σύμπαντος καὶ κάθε ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα θά εἶναι τὸ n -στό. Ἄρα ὅλα τὰ γεγονότα ποὺ πέρασαν θά ἔχουν περιγραφῇ τελικὰ, καθὼς ὁ κοσμικὸς χρόνος θά τείνῃ στὸ ἄπειρο. Ἀλλὰ στὸ σύμπαν, ὅπως αὐτὸ εἶναι γνωστὸ σήμερα, ἡ πορεία τοῦ χρόνου δὲν ἔχει κανένα ἀπόλυτον χαρακτήρα. Στὴν κοσμικὴ πορεία ἀναπτύσσεται μιὰ χρονικὴ ἀκολουθία σχηματισμῶν ποὺ διακρίνονται ἀπὸ μιὰ αὐξανόμενη πολυπλοκότητα. Μιὰ πλήρης περιγραφή ἑνὸς δεδομένου σχηματισμοῦ ἢ συνόλου σχηματισμῶν δὲν εἶναι δυνατὴ. Ὁ παρὼν σχηματισμὸς τοῦ σύμπαντος περιέχει ἔχνη τοῦ παρελθόντος καὶ κανένα ἔχνος τοῦ μέλλοντος. Γιατί, μιὰ καὶ ἡ πολυπλοκότητα τῆς κοσμικῆς διανομῆς τῆς ὕλης βαίνει μὲ συνεχῶς αὐξανόμενο ρυθμὸ, οἱ πληροφορίες μας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶναι ἐπαρκεῖς γιὰ τὸν προσδιορισμὸ ὁποιασδήποτε μελλοντικῆς κατάστασης, ἐφ' ὅσον αὐτὲς δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς οὔτε γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς παρούσας κατάστασης. Ἔτσι μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεωροῦνται μελλοντικοὶ σχηματισμοὶ προσχηματισμένοι μέσα στὸν παρόντα σχηματισμὸ¹. Καὶ τοῦτο γιατί ὅλη ἡ κοσμικὴ πορεία εἶναι μιὰ πορεία αὐξανόμενης διαφοροποίησης καὶ ποικιλίας συμβάντων.

Συνδυάζοντας τὶς παραπάνω παρατηρήσεις (1) καὶ (2) καὶ προϋποθέτοντας ἓνα ἀπέραντο μελλοντικὸν χρόνο σύμπαντος καὶ ἐπιστήμης, θά ἦταν ἄραγε δυνατὸ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι θά περιγραφοῦν τελικὰ σ' ὅλο τους τὸ πλάτος καὶ βάθος ὅλα τὰ γεγονότα καὶ θά ἀποδοθοῦν χωρὶς κανένα κενό; Μιὰ τέτοια προοπτικὴ δὲν θά διέφερε ἀπὸ τὸν «δαίμονα» τοῦ Laplace καὶ θά εἶναι προτιμώτερο νὰ σκεπτόμαστε σύμφωνα μὲ τὸ ἰσχυρὸν σύστημα ἰδεῶν στὴν ἐπιστήμη ποὺ ὑπαγορεύει μιὰ πιθανὴ καὶ περιορισμένη γνώση τοῦ σύμπαντος. Ἡ σύγχρονη μάλιστα μικροφυσικὴ ἔχει ἀνοίξει τόσο πολὺ τὸν ἐσωτερικὸ ὀρίζοντα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὥ-

1. Πβ. D. Layzer, *Cosmology and the Arrow of Time*, Vistas in Astronomy 13 (1972), 285.

στε να εξάπτεται ή φιλοσοφική φαντασία και να φτερώνεται από την άπλη ιδέα ενός κενού που μπορεί να ανοίγεται απαιτητικό κάτω από το ήδη προσιτό σ' έμας πεδίο. Η γοητεία μάλιστα ενός τέτοιου κενού παίρνει και στη σύγχρονη ακόμα επιστημολογία τη μορφή διαφόρων ιδεαλιστικών σχημάτων με τὰ όποια επιχειρείται μιὰ προσπέλαση εκείνου τὸ όποιο δέν είναι ακόμα γνωστό. Αυτά όμως είναι τεχνάσματα και υπεκφυγές μπροστά στο ύποθετικά σύλληπτο, δηλαδή στο έπιθυμητό να γνωσθῇ ἡ σ' αυτό που μάς διατηρεῖ σέ μιὰ μετέωρη προβληματική κατάσταση ανάζητησης και απρόβλεπτων έρευνών. Η άποψη λ.χ. τοῦ Russell ὅτι ἡ πραγματικότητα διακρίνεται σέ δύο είδων πράγματα, (1) έπιμέρους αντικείμενα και (2) γενικά αντικείμενα (ιδιότητες και σχέσεις) που αποδίδονται στα συγκεκριμένα γεγονότα, χωρίς να ταυτίζονται μ' αυτά, μπορεί να έξηγηθῇ ως μιὰ έρμηνεία ιδεαλιστικῆς μορφῆς που προϋποθέτει διείσδυση, μέσα στα φυσικά αντικείμενα, γενικῶν αντικειμένων πλατωνικοῦ τύπου, δηλαδή καθαρῶν δυνατοτήτων¹. Ἀνάλογα, ἡ αντιπαράθεση από τὸν Whitehead «συμβάντων» και «αντικειμένων» σημαίνει έρμηνεία τῶν πραγματικῶν φυσικῶν γεγονότων με διείσδυση («είσβολή») μέσα σ' αυτά ιδεατῶν πλασμάτων, όπως είναι τὰ φυσικά, επιστημονικά κλπ. αντικείμενα². Καί ἡ θεωρία τῶν ιδεῶν ἡ «τοῦ τρίτου κόσμου» τοῦ K. Popper δέν είναι παρὰ μιὰ προσπάθεια να έπικυρωθῇ όντολογικά ό κόσμος τῶν θεωρητικῶν υπάρξεων (ιδεῶν, θεωριῶν, προβλημάτων κλπ.) που προκύπτουν από τήν επιστημονική δραστηριότητα³. Δέν πρόκειται βέβαια για ιδεαλιστικές θεωρίες σάν εκείνη τοῦ Πλάτωνα (ό κόσμος τῶν ιδεῶν είναι άπέναντι στὸν φαινομενικό κόσμο ό πραγματικός — «αὐτὰ τὰ πράγματα» —, ό πρότυπος άπέναντι στὸν κόσμο τῶν άπεικασμάτων) ἡ τοῦ Hegel (ἡ Ἰδέα είναι τὸ πραγματικό)⁴ παρὰ για ιδεατὰ σχήματα που έπινοοῦνται ως έξηγητικά μοντέλα τοῦ κόσμου τῶν συγκεκριμένων αντικειμένων, γεγονότων, συμβάντων. Ὅπως κι' ἂν είναι, ἡ φιλοσοφία εισάγει ἔτσι για έρμηνεία τὸ σύνολο τῆς πραγματικότητας, που απαιτεῖ ἕνα όλικό ιδεατὸ σχῆμα τὸ όποιο έπινεοῖται για να άναπληρώνη άόριστα τὸ κενὸ τῆς γνώσης μας. Καί τὸ σχῆμα «φαίνόμενο - πραγματικότητα» διαμορφώθηκε ως ἕνα πολὺ βολικό σχῆμα, τὸ όποιο θεωρήθηκε ὅτι έξηγεῖ ὄχι μόνο τὸν γνωστό μας ἀλλὰ και τὸν άγνωστό μας κόσμο.

1. B. Russell, *The Philosophy of Logical Atomism*, ὅπ.π., 183 και *On the Relations of Universals and Particulars*, *Logic and Knowledge*, ὅπ. π., 105 κ. έ.

2. A. N. Whitehead, *An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge*, Cambridge 1925², Σημ. I.

3. K. R. Popper, *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, Oxford 1973, 153 κ. έ.

4. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, S. W., έκδ. Glockner, Stuttgart 1964, VII, 33 - 34.

"Ἦδη ὁμως ὁ Πρωταγόρας¹ εἶχε στραφῇ μετὰ τὴν πρότασιν ἀνθρώπου-μέτρον ἐναντίον τῆς διάκρισης φαινομενικοῦ καὶ πραγματικοῦ: ὅπως ἓνα πράγμα φαίνεται σὲ μένα, ἔτσι εἶναι γιὰ μένα· καὶ ὅπως αὐτὸ φαίνεται σὲ σένα, ἔτσι εἶναι γιὰ σένα. Κανένα λοιπὸν πράγμα δὲν εἶναι καθεαυτὸ παρὰ μόνον γιὰ τὸ ὑποκείμενο, ὅπως φαίνεται σ' αὐτό². Ἔτσι ὁ Πρωταγόρας προσπαθοῦσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ κύρος τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου ποῦ ὁ Πλάτων τοποθετοῦσε στὴ σκιά τοῦ «ἀληθινοῦ» κόσμου τῶν ἰδεῶν.

Ὁ Nietzsche, ἐπικρίνοντας ἐπίσης ἀφηρημένα ἰδεατὰ σχήματα τοῦ «πραγματικοῦ κόσμου», ἔλεγε ὅτι ὁ κόσμος ποῦ φαίνεται εἶναι ὁ μοναδικός: ὁ «πραγματικὸς κόσμος» εἶναι ἀπλῶς ἓνα ψέμα³. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἐπινοήσεις τῶν φιλοσόφων γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀλη-

1. Ὅπως τουλάχιστο παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, *Θεαίτ.* 152a.

2. Ὁ Kennick, *Appearance and Reality*, ὁ.π., 136-37, ἐπιχειρεῖ μετὰ ποικίλους τρόπους νὰ διαβάσῃ τὴν διπλὴ αὐτὴ πρότασιν: «κάθε δεδομένο πράγμα εἶναι γιὰ μένα αὐτὸ ποῦ μοῦ φαίνεται καὶ εἶναι γιὰ σένα αὐτὸ ποῦ σοῦ φαίνεται» (*Θεαίτ.* 152a). "Ἄν οἱ ἐκφράσεις «εἶναι γιὰ μένα» καὶ «εἶναι γιὰ σένα» σημαίνουν μετὰ τὴν λέξιν «εἶναι» τὸ ἴδιο πράγμα, ἡ πρότασιν τοῦ Πρωταγόρα γίνεται παραδοξολογική. Διότι, ἂν οἱ προτάσεις «τὸ X μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Y» καὶ «τὸ X σοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Z» εἶναι ἰσοδύναμες ἀντίστοιχα πρὸς τὶς προτάσεις «τὸ X εἶναι Y» καὶ «τὸ X εἶναι Z» (ὅπου Y καὶ Z παριστάνουν λογικὰ ἀσυμβίβαστα κατηγορούμενα), τότε ἡ κοινὴ βεβαίωση δύο (πιθανὰ) ἀληθινῶν προτάσεων «τὸ X μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Y» καὶ «τὸ X σοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Z» θὰ ἦταν ἰσοδύναμη πρὸς τὴν ψευδῇ πρότασιν «τὸ X εἶναι καὶ Y καὶ Z». "Ἄν, ἐξ ἄλλου, ἐρμηνευθῇ τὸ «εἶναι γιὰ μένα» μετὰ τὴν ἴδια σημασίαν ὅπως τὸ «μοῦ φαίνεται», «καὶ τὸ εἶναι γιὰ σένα» μετὰ τὴν ἴδια σημασίαν ὅπως τὸ «σοῦ φαίνεται», τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ περιορίζεται ἡ παραπάνω πρότασιν σὲ μιὰ ταυτολογία: ἔάν οἱ προτάσεις «τὸ X μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Y» καὶ «τὸ X σοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι Z» εἶναι ἀντίστοιχα ἰσοδύναμες πρὸς τὶς προτάσεις «τὸ X εἶναι Y γιὰ μένα» καὶ «τὸ X εἶναι Z γιὰ σένα», τότε οἱ ἰσοδύναμες προτάσεις μποροῦν νὰ ἀντικαθιστοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη (ἀκόμα κι' ἂν τὰ Y καὶ Z εἶναι ἀσυμβίβαστα κατηγορούμενα). Ἡ ἰσοδυναμία τῶν προτάσεων αὐτῶν δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἐξαλείφεται κάθε δυνατὴ διάκρισις ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα καὶ στὴν πραγματικότητα. Μιὰ ἄλλη τέλος δυνατότητα ἐρμηνείας συνάγεται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Kennick, ἀπὸ τὴν σημασίαν τοῦ φαίνεσθαι (ἰδιαίτερα στὴ μετοχή) ποῦ ἀναφέρεται στὸ γεγονός ὅτι κάτι εἶναι ὀλοφάνερα ἔτσι. Μ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνείαν προκύπτει ἐπίσης μιὰ αὐτόδηλη ἀλήθεια: τὸ φαινόμενο εἶναι πραγματικότητα ἢ συμβαίνει αὐτὸ ποῦ ὀλοφάνερα συμβαίνει. Ἔτσι περνοῦμε ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ σημασίαν τοῦ ἄνθρωπος εἰς γενικὴν σημασίαν (πράγμα ποῦ δὲν τὸ κάνει ὁ Kennick): ἡ πραγματικότητα εἶναι αὐτὴ ποῦ φαίνεται στὸν ἄνθρωπον (στὸν καθένα ἀπὸ μᾶς) καὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ πραγματικότητα ποῦ νὰ διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ φαινομένου. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Πρωταγόρας εἶναι ὁ ἀντίποδας ὅχι μόνο τοῦ Πλάτωνα παρὰ καὶ τοῦ Kant (φαίνόμενο - πράγμα καθεαυτό).

3. Nachlass, *Werke*, ἐκδ. K. Schlechta, München 1966, III 691-92 καὶ 556.

θινή πραγματικότητα προϋποθέτουν μια έπισφαλή φυγή από τον μοναδικό κόσμο που υπάρχει, δηλαδή τον συγκεκριμένο κόσμο.

Και ο Russell¹ παρατηρεί παρόμοια ότι οι φιλόσοφοι θα έπρεπε να επιχειρήσουν να δώσουν μια παράσταση του συγκεκριμένου κόσμου της έπιστήμης· πολλοί φιλόσοφοι, όμως, αντί να ενδιαφερθούν ουσιαστικά γι' αυτόν τον κόσμο και να επιδιώξουν να τον κατανοήσουν, θέλησαν να του αποδώσουν την κατηγορία ότι στερείται πραγματικής ύποστασης, αντιτείνοντας την πραγματικότητα ενός άλλου, υπεραισθητού κόσμου.

Η τάση αυτή, που παρουσιάζεται συχνά στην παραδοσιακή φιλοσοφία, θα μπορούσε να εξηγηθί από το γεγονός ότι πολλοί φιλόσοφοι (με πρώτο παράδειγμα τον Πλάτωνα) έφθασαν σε τόσο ύψηλή ιδέα περί πραγματικότητας, ώστε και η πιο τίμια και μετρημένη θεώρηση του συγκεκριμένου κόσμου να μη μπορή να τη φθάση. Έτσι ο Hegel λ.χ. ισχυρίστηκε ότι «τίποτε δεν είναι πραγματικό παρά η 'Ιδέα»², η οποία συνιστά μια ολοκληρωμένη, ένοποιημένη και αιώνια πραγματικότητα, υποκείμενη σε μετασχηματισμό και πολλαπλότητα αλλά διαχωρισμένη απ' αυτά στην ουσία της κλπ. Κανονικά όμως δεν απαιτείται να έχη κανείς τόσο μεγάλη ιδέα περί πραγματικότητας, ώστε να ανυψώνεται πάνω από τον συγκεκριμένο κόσμο για να τη φθάση.

Έτσι το σχήμα «φαινόμενο-πραγματικότητα» ικανοποιεί άπλως μια όρισμένη φιλοσοφική νοοτροπία που καλλιεργήθηκε κατά ποικίλους τρόπους από ιδεαλιστικές τάσεις. Επιπλέον το σχήμα αυτό ευνόηθηκε από την διδασκαλία πολλών φιλοσόφων, από τον 'Ηράκλειτο³, τον 'Αναξάγορα⁴ και τον Δημόκριτο⁵ ως τον N. Hartmann⁶ και τον Heidegger⁷, ότι η αλήθεια είναι κρυμμένη κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων (ἀ-λήθεια) και η αληθινή πραγματικότητα πρέπει να ξεσκεπαστή από

1. Βλ. το δοκίμιό του *Logic as the Essence of Philosophy* (1914).

2. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, όπ.π., 33-4. Το νόημα, βέβαια, της πρότασης αυτής εξηγείται με την a priori θέση ότι τίποτε δεν μπορεί να είναι πραγματικά αληθινό αν δεν πρόκειται για πραγματικότητα που να θεωρηται ως σύνολο.

3. VS, 22 B 1 του δέ λόγου έόντος αεί... τοὺς δέ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὁκώσπερ ὁκόσα εὕδοντες ἐπιλανθάνονται· B 123 φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ· B 112... σοφίη ἀληθέα λέγειν· B 26 ἀνθρώπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἄπτεται ἐαντιῶ ἀποσβεσθεὶς ὄφεις...

4. VS, 59 B 21a ὅψις τῶν ἀδήλων τὰ φαινόμενα

5. VS, 68 B 117 ἐτεῇ δὲ οὐδὲν ἴδμεν· ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια

6. *Platos Logik des Seins*, Giessen 1909, 239

7. *Sein und Zeit*, Tübingen 1972¹², 219 κ. έ. Holzwege, Frankfurt am Main 1963⁴, 310 κ. έ. *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen 1966³, 77-78 κ. έ.

τὰ βάθη ὅπου προϋποτίθεται χωμένη. "Ετσι πολλές προσπάθειες τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, πού ἀπέβλεπαν νά δώσουν ἐρμηνεία τῆς «ἀληθινῆς πραγματικότητος», δὲν ἦταν παρὰ σκιαμαχίες.

Ἡ διάκριση μάλιστα τοῦ Kant σὲ «φαινόμενο» καὶ «πράγμα καθαυτό» ἀποσκοποῦσε νά δείξῃ ὅτι «μποροῦμε νά γνωρίζουμε τὰ ἀντικείμενα μόνον ὅπως αὐτὰ ἐμφανίζονται σὲ μᾶς (στὶς αἰσθήσεις μας), ὅχι ὅπως αὐτὰ θὰ ἦταν δυνατό νά εἶναι καθαυτὰ»¹. Ἡ ἀποκλειόμενη δυνατότητα εἶναι αὐτὴ τῆς γνώσης μᾶς πραγματικότητος πού ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὸ φαινόμενο. Μ' ἄλλα λόγια, ὅ,τι φαίνεται εἶναι δυνατό νά γνωσθῇ καὶ ὅ,τι δὲν φαίνεται δὲν μπορεῖ νά γνωσθῇ· πῶς ὁμως ὀνομάζεται (ὡς «πράγμα καθαυτό») αὐτὸ πού δὲν εἶναι γνωστό; Εἶναι δυνατό νά θεωρηθῇ ὡς μαρτυρία γιὰ τὰ ὅρια τῆς γνώσης μας ἢ ἀπλὴ ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἓνα «πράγμα καθαυτό», ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ δὲν μποροῦμε ποτὲ νά τὸ γνωρίσουμε; Τί μᾶς διδάσκει λ.χ. γιὰ τὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου μιὰ πρόταση ὅπως «ὅ,τι μπορεῖ νά κἀνῇ ὁ ἄνθρωπος τὸ κἀνει καὶ ὅ,τι δὲν μπορεῖ νά κἀνῇ δὲν τὸ κἀνει»;² "Ετσι ἡ καντιανὴ διάκριση «φαινόμενο - πράγμα καθαυτό» καταντᾷ ἓνα κενὸ σχῆμα.

Ἐάν, ὥστόσο, θέσῃ κανεῖς τὸ ἐρώτημα «τί σημαίνει πραγματικό» καὶ ὅχι τί εἶναι ἡ πραγματικότητα ἢ τί ἐννοεῖ κανεῖς ὡς πραγματικότητα, εἶναι δυνατό μιὰ ἄμεση σημασιολόγησή του; Μπορεῖ βέβαια κανεῖς νά πῇ ὅτι «πραγματικό σημαίνει ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖο ἀντιτίθεται τὸ φαινομενικό, τὸ εἶδωλο ἢ ἀπείκασμα, τὸ προῖδν μίμησης, τὸ φανταστικό, τὸ ὄνειρικό, τὸ προῖδν παραίσθησης ἢ αὐταπάτης, τὸ δυνατό κλπ.». "Ενας τέτοιος ὁμως προσδιορισμὸς δηλώνει ὅχι τί σημαίνει πραγματικό ἀλλὰ τί σημαίνει γιὰ ἓνα συγκεκριμένο πράγμα ἢ συμβάν νά παρουσιάζεται χαλαρὰ καὶ μὲ ὀρισμένα «κενὰ» ἐνταγμένο μέσα στὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα, ὅπως αὐτὴ ἰσχύει γιὰ τὸ κοινὸ ἀνεπτυγμένο αἰσθημα τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ αἰσθημὰ μας γιὰ τὸ πραγματικό ὑπαγορεύει ἔτσι ὅχι μιὰ κοινῶς ἀποδεκτὴ σημασία τοῦ πραγματικοῦ παρὰ ἀντιπαράθεσεις ἢ ἀντιδιαστολές μεταξὺ αὐτοῦ πού θεωρεῖται ἀδριστα πραγματικό καὶ ἐκείνου πού παρουσιάζεται ἀντίθετο, διαφοροποιημένο ἢ ἀσύμβατο πρὸς αὐτό. "Ετσι τὸ πραγματικό παίρνει κατὰ περίπτωσιν νόημα ἀνάλογο πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ μέλους μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιτίθεται ἢ ἀντιδιαστέλλεται (πραγματικό - φαινομενικό, πραγματικό - ὄνειρικό, πραγματικό - δυνατό κλπ.). Τὸ φαινομενικό θεωρεῖται ὡς μιὰ ἀπλοποιημένη καὶ ἐπιφανειακὴ παράσταση τοῦ πραγματικοῦ, πού ὑπόκειται ἢ βρίσκειται

1. *Prolegomena*, 10 (I. Kants, Werke, Ak. - Ausg., τόμ. IV, Berlin 1968, (1903-11), 283.

2. Πβ. Kennick, ὁ.π., 137.

πίσω ἀπ' αὐτό, τὸ ὄνειρικό θεωρεῖται ὡς ἓνα σύνολο μὲ ἰδιαίτερη λογική δομή, ἀσύμβατη μὲ τὴ λογική τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας¹, τὸ δυνατό ὡς τὸ μὴ ἀκόμα πραγματικό, αὐτὸ ποὺ ταιριάζει στὶς σχέσεις (λ.χ. ἡ χωροχρονικὴ συνάφεια τῶν γεγονότων). Ἄν καὶ αὐτὰ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὸ πραγματικό ἢ ἀντιδιαστέλλονται πρὸς αὐτό, δὲν κεῖνται ὥστόσο ἔξω ἀπ' αὐτό, ἐφόσον τὸ νὰ θεωρῇται κάτι ἰδεατὰ πραγματικό, ἀπλῶς φαινομενικό, φανταστικό, ὄνειρικό, δυνατό κλπ., αὐτὸ συμβαίνει μόνο μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἐμπειρικὴ πραγματικότητα. Καὶ οἱ πολλὰ πλὴς αὐτὲς σχέσεις τοῦ πραγματικοῦ δείχνουν ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ ἰδεατοῦ πραγματικοῦ, τοῦ φαινομενικοῦ, τοῦ φανταστικοῦ κλπ. δὲν εἶναι σαφὴς ὡς πρὸς τὴ σημασία τοῦ πραγματικοῦ.

Ἡ σχέση, λοιπὸν, «φαινόμενο - πραγματικότητα» δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ σχέση ποὺ δείχνει ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι ἓνα γενικὸ καὶ ἀσαφὲς χαρακτηριστικὸ τὸ ὁποῖο δηλώνεται ἀόριστα μὲ τὴν ἀντιπαράθεση ἢ τὴ διαφοροποίησή του μὲ ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ (τὸ ζεῦγος λ.χ. «πραγματικότητα - δυνατότητα» ὑπῆρξε σὲ πολλὰ φιλοσοφικά συστήματα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Whitehead ἰδιαίτερα σημαντικὸ καὶ λειτουργικὸ σχῆμα). Ἀλλὰ ἡ σχέση «φαινόμενο - πραγματικότητα» παρουσιάζεται ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ὑπαγορεύει ἅμεσα τὴν ἐμπειρία ὡς βασικὸν ὄρο ἀναφορᾶς. Μὲ ἐμπειρικὴ, ὥστόσο, βάση καμιὰ μεταφυσικὴ ἀρχὴ ποὺ νὰ καθορίζῃ πῶς ἡ πραγματικότητα διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ φαινόμενο ἢ ἀντιτίθεται πρὸς αὐτό δὲν εἶναι δυνατό νὰ τεθῇ. Τὸ φαινόμενο εἶναι δυνατό νὰ κατακτᾶται βαθμηδὸν μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἡ πραγματικότητα νὰ ἀποτελῇ τὸ ἰδεατὸ σχῆμα ποὺ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ ἀπαιτητικὸ καὶ ἀνικανοποίητο πνεῦμα μας, τὸ ὁποῖο μεμψιμοιρεῖ συνεχῶς μὲ τὴ σκέψη ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔχει ὡς τώρα παρατηρήσει καὶ ἐξη-

1. Ἡ σχέση ὄνειρικό-πραγματικό, ἂν καὶ ἀντιθετικὴ κατὰ τὸ κοινὸ αἶσθημα, ἔχει ὥστόσο προβληθῇ ἀπὸ τὸν στοχασμὸ κατὰ ποικίλους καὶ παράδοξους τρόπους : Εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ἐγρήγορης πραγματικῆς ἢ ἡ ζωὴ τοῦ ὄνειρου ; Μήπως ἡ ζωὴ τῆς ἐγρήγορης εἶναι ἓνα ἄλλο ὄνειρο καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ ὄνειρου δὲν εἶναι διαφορὰ φύσης ἀλλὰ διαφορὰ βαθμοῦ ; Ἡ ὁ κόσμος ὅλος εἶναι ἓνα ὄνειρικό πλάσμα, ἓνα ὄνειρο ποὺ τὸ ὄνειρεύεται ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα ; Πβ. λ.χ. Shakespeare, *The Tempest*, πράξη 4η, σκηνὴ 1 :

...We are such stuff
as dreams are made of and our little life
is rounded with a sleep

Ὑπάρχει βέβαια στὸ κοινὸ αἶσθημα ἓνα κριτήριον μὲ τὸ ὁποῖο διαφοροποιεῖται σαφῶς τὸ ὄνειρο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ὑπάρχει κάτι τὸ ἐμπειρικὰ πραγματικό ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμμένῃ καὶ μέσα στὶς ὄνειρικές καταστάσεις μας. Καὶ ὁ ἐμπειρικός κόσμος τῆς ἐγρήγορης εἶναι αὐτονόητος ἢ προϋπόθεση γιὰ νὰ ὑπάρχῃ μιὰ ὄνειρικὴ πραγματικότητα.

γήσει δὲν συνιστᾶ παρά μιὰ ἀπλοποιημένη καὶ ἐπιφανειακὴ ἐκδοχὴ τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ οἱ παρατηρήσεις δὲν εἶναι καθαρὲς παρὰ παρατηρήσεις στὸ φῶς ἢ στὴ σκιά τῶν θεωριῶν ποὺ συνοδεύονται πάντοτε ἀπὸ ἐρμηνεῖς.

Ἀλλὰ προβάλλονται ἐδῶ τὰ ἐρωτήματα: Ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ δομὴ τῶν γεγονότων ποὺ συμβαίνουν στὸν κόσμος, ἡ ὁποία νὰ προηγήται ὅλων τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἐρμηνειῶν μας; Ἐχουν στὴν ἐπιστήμη οἱ προτάσεις παρατηρήσεως, οἱ ὑποθέσεις, οἱ νόμοι, οἱ θεωρίες κάτι *a priori* πραγματικὸ ὡς σύστοιχο, ἢ συνιστοῦν ἀπλῶς δυνατὲς σχέσεις μας μ' αὐτὰ ποὺ συμβατικὰ ὀνομάζουμε γεγονότα ἢ πράγματα; Ἡ ἀρχὴ π.χ. ὅτι ἡ ταχύτητα τοῦ φωτὸς εἶναι σταθερὴ εἶναι διατύπωση ἑνὸς πραγματικοῦ γεγονότος ἢ ἀποτελεῖ κάτι τὸ συμβατικὸ; Εἶναι δυνατὴ μιὰ «ὄντολογία τῶν φυσικῶν νόμων»¹;

Ἐὰν ὑπάρχουν πραγματικὰ γεγονότα, τὸ ἐρώτημα τί εἶναι αὐτὰ δὲν ἐπιδέχεται μιὰ ὀρισμένη ἢ ἐπιθυμητὴ φιλοσοφικὰ ἀπάντηση. Ὑπάρχουν παρατηρήσεις καὶ ἐρμηνεῖς τῶν γεγονότων, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι καμιὰ «πραγματικότητα» τῶν γεγονότων δὲν προηγεῖται τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἐρμηνειῶν μας. Ἀπλῶς οἱ παρατηρήσεις, οἱ νόμοι, οἱ θεωρίες, οἱ ὑποθέσεις εἶναι δέσμες φωτὸς τοῦ πνεύματός μας ποὺ ρίχνουμε πάνω στὰ γεγονότα γιὰ νὰ τὰ φωτίσουμε, νὰ τὰ ὀρθολογικοποιήσουμε καὶ νὰ τὰ ἐξηγήσουμε². Στὶς φυσικὲς μάλιστα ἐπιστῆμες παρουσιάζεται μιὰ πολλαπλότητα μεθόδων καὶ θεωριῶν καὶ ἓνα ἀναρίθμητο πλῆθος ἀπὸ πειράματα καὶ παρατηρήσεις κατευθύνεται ἔτσι ὥστε νὰ δίνεται καταφατικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἀπάντηση στὶς προβλέψεις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης θεωρίας. Ἄν τὰ γεγονότα παρατηροῦνται ἢ ἐρμηνεύονται ὑπὸ τὸ φῶς ποικίλων ὑποθέσεων ἢ θεωριῶν καὶ μὲ ποικίλες μεθόδους, δὲν σημαίνει ἡ πολλαπλότητα τῶν μεθόδων καὶ τῶν θεωριῶν ὅτι προσφέρονται ἐναλλακτικὲς δυνατότητες προσέγγισης τῶν πραγμάτων; Ὑπάρχει μιὰ «ἀληθινὴ πραγματικότητα» ποὺ νὰ ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖς μας;

Ἡ σύγχρονη θεωρητικὴ φυσικὴ π.χ. χρησιμοποιεῖ ὅλο καὶ περισσότερο καινούργιους κλάδους τῶν μαθηματικῶν, μιὰ καὶ τῆς παρουσιάζεται ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη νὰ διαθέτῃ ἓνα ὅλο καὶ πιὸ ἰσχυρὸ καὶ πιὸ σύνθετο μαθηματικὸ *apparatus* πρὸ τῆς ἀπεριόριστης ποικιλίας τῶν νέων γεγονότων ποὺ ἐμφανίζονται στὴ φύση καὶ τῆς ἀναδυόμενης ἀνάγκης γενικεύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν πειραμάτων.

1. W. Strobl, *Zur Ontologie der Naturgesetze*, Akten des XIV Intern. Kongresses für Philosophie, I, Wien 1968, 635-37.

2. Ο Κ. Popper, *Logik der Forschung*, Tübingen 1979⁴, 31 καὶ 377 κ.έ., δείχνει πῶς ἡ γλώσσα μας εἶναι διψασμένη μὲ θεωρίες καὶ πῶς ἡ παρατήρηση εἶναι πάντοτε «παρατήρηση στὸ φῶς τῶν θεωριῶν».

Ἄλλὰ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κλάδους τῶν μαθηματικῶν (μὴ εὐκλείδεια γεωμετρία, θεωρία τῶν συνόλων κλπ.) προέκυψαν ὡς ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς λογικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἰδίων τῶν μαθηματικῶν, χωρὶς καμιά σχέση πρὸς τὴ φυσικὴ, καὶ ὥστόσο αὐτοὶ ἀποδείχθηκαν ἀπαραίτητοι στὴν ἐπεξεργασία τῶν βασικῶν θεωριῶν τῆς σύγχρονης φυσικῆς. Ἔτσι ἓνα πλῆθος σύνθετων μαθηματικῶν κανονικοτήτων, ποὺ εἶναι καθαρὰ λογικὲς κατασκευές «παρενέβη» μέσα στὴ φύση¹ καὶ σύνολα παρατηρημένων γεγονότων ἐρμηνεύτηκαν καὶ συστηματοποιήθηκαν μετὰ τὴν ἀποφασιστικὴ συμμετοχὴ τοῦ νοητικοῦ παράγοντος τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν τὰ μαθηματικο-συμβολικὰ σχήματα, αὐτὰ ποὺ ἐκφράζουν τὶς γενικευμένες διατυπώσεις σχέσεων τῶν παρατηρημένων καὶ μετρημένων φυσικῶν γεγονότων.

Τέτοιες παρατηρήσεις προκαλοῦν τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: ὑπάρχει κάτι πραγματικὸ ποὺ νὰ εἶναι σύστοιχο τοῦ νοητικοῦ παράγοντος ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ μαθηματικο-συμβολικὰ σχήματα, μετὰ τὰ ὁποῖα διατυπώνονται οἱ φυσικοὶ νόμοι καὶ οἱ φυσικὲς θεωρίες; Μιὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ σχήματα εἶναι νοητικὰ πλάσματα, εἶναι φανερὸ πὼς τὸ ὑποκείμενο ἐνσωματώνεται μέσα στὸν ἴδιο τὸν σκελετὸ τῶν θεωριῶν, τῶν ὑποθέσεων, τῶν νόμων ποὺ ἐκφράζουν τὶς σχέσεις καὶ τὶς δομὲς τῶν φυσικῶν συμβάντων. Ἐὰν ἔχουμε λ.χ. ἓνα σύστημα παρατηρηθέντων συμβάντων (Α), αὐτὸ δὲν ἐξηγεῖται παρὰ ἂν συνυπολογίσουμε τὸν παράγοντα «ὄργανο μετρήσεως» (α), τὸ αἰσθητηριακὸ ὄργανο καθὼς καὶ τὸ νοῦ τοῦ παρατηρητοῦ (β), τὸ εἶδος τῶν προβλημάτων ποὺ αὐτὸς ἔχει ἐπιλέξει καθὼς καὶ τὴν ὑπόθεση ἢ τὴν θεωρίαν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ὁποίας προσανατολίζεται πρὸς τὸ ἀντικείμενό του (γ)². Ἔτσι στὴν «εἰκόνα» τῶν γεγονότων Α συμπεριλαμβάνονται παράγοντες ὅπως α, β, γ καὶ ὁ ἐρευνητῆς ποὺ παρατηρεῖ συνυπολογίζεται ὁ ἴδιος μέσα στὴν εἰκόνα ποὺ συνθέτουν οἱ παρατηρήσεις του. Ἐὰν αὐτὸ ἰσχύη στὸ ἐπίπεδο τῆς πειραματικῆς ἐρευνας, ἡ περαιτέρω διαδικασία μετὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων τῆς παρατήρησης καὶ τῶν πειραμάτων ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῶν προτάσεων παρατηρήσεως σὲ θεωρητικὲς προτάσεις (Β) εἶναι μιὰ διαδικασία κατὰ τὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενικὸ καὶ συμβατικὸ στοιχεῖο διεισδύει ὅλο καὶ πὺρ ἀποφασιστικὰ στὴ γενικὴ εἰκόνα ποὺ συνθέτουν οἱ γενικευμένες διατυπώσεις τῶν φυσικῶν σχέσεων. Ἡ «εἰκόνα» τῶρα τῶν γεγονότων Α περιλαμβάνει πάλι δύο μέρη, τὸ παρατηρημένο σύστημα

1. V. A. Ambartsumian, *Contemporary Natural Science and Philosophy*, Akten des Intern. Kongresses für Philos. I, Wien 1968, 518-19.

2. Πβ. J. Neumann, *Mathematische Grundlagen der Quantenmechanik*, Berlin 1932, 223-24.

μα καὶ τὸν παρατηρητὴ τοῦ ($A + \alpha, \beta, \gamma, \dots$) καθὼς καὶ τὴν θεωρητικὴ διατύπωση τῶς σχέσεων καὶ τῆς δομῆς τοῦ συστήματος (B). Ἐπομένως, ἐὰν ὑπάρχῃ μιὰ πραγματικὴ δομὴ σ' ἓνα σύστημα γεγονότων, ἡ ὁποία νὰ προηγήται τῆς παρατήρησης καὶ τῆς ἐρμηνείας μας, ἡ ἐπιστῆμη δὲν παρέχει κανένα σχῆμα ποὺ νὰ «ἀπεικονίζῃ» μιὰ τέτοια δομή. Ὅ,τι προσφέρει ἡ ἐπιστῆμη δὲν εἶναι παρὰ ἓνας σπινθήρας ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου (τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων).

III

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν «φαινόμενο-πραγματικότητα» ἀτονεῖ, γιατί δὲν προϋποτίθεται καμιὰ «πραγματικότητα» ποὺ νὰ προηγήται τῆς παρατήρησης καὶ τῆς ἐρμηνείας μας. Ἡ πραγματικότητα «φαίνεται» ἀκριβῶς στὸ φῶς τῶν παρατηρήσεων ποὺ κάνουμε καὶ τῶν ἐρμηνειῶν ποὺ δίνουμε στὰ παρατηρημένα γεγονότα.

Ἔτσι εἶναι δυνατό νὰ εἰσηγηθοῦμε μιὰ τάξη πραγματικότητας σὰν τὴν ἀκόλουθη: ἐὰν αὐτὸ ποὺ κοινῶς θεωρεῖται «φαινόμενο» συνίσταται ἀπὸ χωροχρονικά ἀντιληπτά γεγονότα (ὀπτικά, ἀκουστικά, ἀπτικά), αὐτὰ ἀποτελοῦν μιὰ πραγματικότητα ἐπιστημονικὰ μηδενικῆς βαθμίδας (A_0). Μερικά ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ διακρίνονται ὡς σημαντικά καὶ ἀναδύονται ἀπὸ τὴν κατώτατη βαθμίδα καθιστώμενα ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς παρατήρησης. Ἔτσι αὐτὰ παρουσιάζονται μὲ «ἀξία ἐμπλοκῆς» γιὰ ἄλλα γεγονότα ἢ παρουσιάζονται ἐπαρκῆ κατὰ τὴν παραγωγή ἀπ' αὐτὰ ἄλλων συμβάντων (τὰ ραδιενεργὰ σωμάτια π.χ. διακρίθηκαν μέσα στὴ φύση ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐρευνα ὡς σωμάτια μὲ μεγάλη ἀξία ἐμπλοκῆς γιὰ τὴν πρόκληση γεγονότων σχετικῶν μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ἐνέργειας). Τέτοιου εἶδους γεγονότα, ποὺ ἔχουν ἐπιλεγῆ ὡς γεγονότα σημαντικά γιὰ τὴν παραγωγή ἀπ' αὐτὰ ἄλλων γεγονότων, συνιστοῦν μιὰ πραγματικότητα πρώτης βαθμίδας (A_1). Μὲ πειράματα καὶ μετρήσεις, μέσω ἄλλων σωμάτων ποὺ ὀνομάζουμε συσκευές καὶ ὄργανα, ἓνα σύστημα τέτοιων γεγονότων παρουσιάζεται σὲ μιὰ ἀνώτερη βαθμίδα πραγματικότητας καὶ συνιστᾷ μιὰ πραγματικότητα δευτέρας βαθμίδας (A_2). Ἐὰν τώρα ὁ θεωρητικὸς ἀσχοληθῇ μὲ τὰ δεδομένα τῶν παρατηρήσεων καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετρήσεων καὶ περιορισθῇ ἔτσι στὴν ἐξέταση τῶν γεγονότων, θὰ ἐπιχειρήσῃ γενικεύσεις τῶν δεδομένων, περιεκτικὲς διατυπώσεις τῶν σταθερῶν σχέσεων ἀνάμεσά τους καὶ συνακόλουθα θὰ ἐκφράσῃ μιὰ ἢ περισσότερες νομοτέλειες ποὺ αὐτὸς διαπιστώνει στὰ παρατηρηθέντα γεγονότα. Ἡ ἐξήγηση τῶν γεγονότων τὴν ὁποία θὰ προβάλλῃ αὐτὸς δὲν θὰ εἶναι, βέβαια, ἡ «ἐσχάτη» ἐξήγηση τῆς «πραγματικότητας» αὐτῶν τῶν γεγονότων. Ὡστόσο ἡ πραγματικό-

τητα αυτή παρουσιάζεται ως ανώτερη πραγματικότητα, ἃς ποῦμε τρίτης βαθμίδος (A_3). "Οτι αυτή δὲν εἶναι «πραγματική» ἐξήγηση, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐξήγησή του προϋποθέτει ἐπιλογή, ἀπὸ γεγονότα A_0 , ἑνὸς συνόλου γεγονότων (A_1) μὲ ἰδιαίτερη ἀξία ἐμπλοκῆς στὴν παραγωγή ἄλλων γεγονότων καί, μέσω συσκευῶν, μετρήσεις αὐτῶν καὶ συναγωγή ἰδιοτήτων καὶ χαρακτηριστικῶν ποὺ κάνουν δυνατοὺς τοὺς ὁρισμοὺς καὶ παρουσιάζουν μιὰ πραγματικότητα ἀνωτέρας βαθμίδας (A_2)· παρατηρήσεις καὶ πειράματα παρέχουν μιὰ σειρά συγκεκριμένων ἀριθμῶν, ποὺ ἔχουν προκύψει ἀπὸ μετρήσεις, καὶ μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν διαγράφονται σχέσεις· ἐὰν παρατηροῦνται σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων μιᾶς σειρᾶς πειραμάτων σ' ἓνα σύστημα γεγονότων, ἡ σταθερὴ σχέση μεταξὺ μεταβλητῶν μεγεθῶν θὰ πάρῃ τὴ μορφή ἑνὸς νόμου. Περαιτέρω, ὅπως ἓνας φυσικὸς νόμος ἀποτελεῖ μιὰ γενικὴ πρόταση ποὺ συνοψίζει τὰ δεδομένα τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν πειραμάτων, ἀνάλογα μιὰ φυσικὴ θεωρία ἀποτελεῖ μιὰ συνοπτικὴ διατύπωση καὶ ἐρμηνεία τῶν νόμων, ἡ ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι ὅσο γίνεται πιὸ περιεκτικὴ καὶ νὰ ἐξηγῇ «πιστὰ» τὰ γεγονότα καὶ τοὺς νόμους ποὺ τὰ διέπουν. Ὁ φυσικὸς ὁμως γνωρίζει τὰ συμβάντα μόνον μέσα ἀπὸ τὶς ιδιότητες τῶν σωμάτων καὶ αὐτὲς πάλι μέσω τῆς περιγραφῆς τῆς διαδικασίας μετρήσεώς τους. Αὐτὸς δὲν ἔχει καμιὰ πρόθεση καὶ δυνατότητα νὰ δώσῃ μιὰ ἐξήγηση τοῦ πραγματικοῦ¹. Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης εἶναι, μὲ μαθηματικὴ αὐστηρότητα, νὰ «χύσῃ» τὰ γεγονότα σὲ ἀναλυτικοὺς τύπους². Ἐὰν ὁμως πίσω ἀπὸ τὰ ἔτσι ἐρμηνευόμενα γεγονότα κρύβεται μιὰ «πραγματικότητα» κάποιου εἴδους ἢ αὐσίας, αὐτὸ εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀδιάφορο καὶ χωρὶς νόημα. Ἡ πραγματικότητα τῶν γεγονότων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεών τους, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ μιὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία, λ.χ. ἀπὸ τὴν θεωρία τῶν *quanta*, δὲν εἶναι ἡ πραγματικότητα παρὰ μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα τῶν γενικῶν σχέσεων τῶν ὁποίων λογικὲς συνέπειες εἶναι οἱ νόμοι ποὺ ἡ θεωρία ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ συνθέσῃ λογικά. Ἐτσι ἡ «εἰκόνα» μιᾶς φυσικῆς πραγματικότητος τῆς ἀνώτατης βαθμίδος (A_3), ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ μιὰ φυσικὴ θεωρία, δὲν ἀπεικονίζει βέβαια τὸ πραγματικὸ καὶ δὲν ἀποτελεῖ καμιὰ πραγματικὴ ἐξήγηση τῶν φυσικῶν συμβάντων, μιὰ ἃς ποῦμε διαφώτιση τῆς «ἀληθινῆς» φύσης τῶν πραγμάτων, παρὰ μιὰ κατασκευὴ ποὺ ἀποδίδεται στὰ γεγονότα,

1. F. Renoirte, *Grundzüge einer Kritik der exakten Wissenschaften*, μετάφρ. J. O. Fleckenstein, στὸ: F. Renoirte - A. Mercier, *Philosophie der exakten Wissenschaften*, «Philosophia Lovaniensis», τόμ. VIII, Zürich / Köln 1955, 173-74.

2. L. de Broglie, *Recueil d' exposés sur les ondes et corpuscules*, Paris 1930, 24.

τά όποια, όπως έμεϊς τή παρατηρούμε καί τή μετρούμε, παρουσιάζονται εύλογα συσχετισμένα μεταξύ τους καί χωρίς νά δημιουργοῦνται έσωτερικές δυσχέρειες μέσα στό έξηγητικό σχήμα πού συνθέσαμε γι' αὐτά. Τά γεγονότα δηλαδή έπιδέχονται τό «ένδυμα» πού προσεκτικά «κόψαμε» στά μέτρα τους καί συνθέσαμε λογικά, ώστε νά αποδίδονται μέσα σ' αὐτό μέ μαθηματική ακρίβεια οί αναλογίες καί οί σχέσεις τους.

IV

Μέ τίς παρατηρήσεις λοιπόν καί τίς έρμηνείες μας γιά τή παρατηρημένα γεγονότα δέν «άπεικονίζεται» καμιά «άντικειμενική πραγματικότητα». Έκείνο πού συμβαίνει είναι μιή δημιουργία τοῦ κόσμου. Έπειδή μάλιστα ή άναθεώρηση τῶν προβλημάτων, τῶν υποθέσεων, τῶν νόμων καί τῶν θεωριῶν αποτελεί ένα σταθερό χαρακτηριστικό τῆς επιστημονικῆς πορείας, συμβαίνει συνεχῶς μέ τήν έπιστήμη καί τή φιλοσοφία μιή αναδημιουργία τοῦ κόσμου. Τά γεγονότα καί τά πράγματα δημιουργοῦνται καί αναδημιουργοῦνται μέσα από τήν επιστημονική πορεία καί δέν «έμφανίζονται» ή «άποκαλύπτονται» σ' έμᾶς, αναδυόμενα κατά τάποιοι τρόποι από ένα άθέατο βάθος. Έπιστημονικά, δέν παρουσιάζονται γεγονότα μέ ένδείξεις μιᾶς «πραγματικότητας» πού «κρύβεται» πίσω ή κάτω άπ' αὐτά. Καί μιή τέτοια πραγματικότητα, πού δέν είναι «φαινομένη» ή πού «κρύπτεσθαι φιλεῖ», δέν έχουμε κανένα λόγο νά πιστεύουμε ότι πράγματι υπάρχει. Αὐτή δέν υπάρχει παρά μόνον στό νοῦ όρισμένων φιλοσόφων πού θέλουν νά παρουσιάσουν ένα καθολικό μεταφυσικό σχήμα, τό όποιο νά έξηγή πῶς πρέπει νά είναι ή «άληθινή» πραγματικότητα πού υπόκειται όλων τῶν φαινομένων. Είναι λοιπόν επιστημονικά καί φιλοσοφικά άθέμιτο νά έμμένη κανείς στή διάκριση «φαινόμενο-πραγματικότητα», μιή διάκριση πού τόση σύγχυση καί άσκοπη ταραχή προκάλεσε στή φιλοσοφία ως σήμερα.

“APPEARANCE AND REALITY”

Summary

Bertrand Russell's analysis (in his *The Problems of Philosophy*) concerning the problem “appearance - reality”, is exposed to the following epistemological remark: a complete description of a physical object, a physical process or a cosmic configuration is impossible; hence the vaguely unknown scope of the description, which is supposed to remain continuously open, calls forth the invention of metaphysical schemes which are intended to explain how the «true» (and not the apparent) reality must be. Therefore the scheme “appearance - reality” is elucidated as an arbitrary mental device in view of “void” left by the scientific knowledge. For a “demon” though, like the one designed by Laplace, which is capable of conceiving the molecules up to the very depth of them as well as the powers interacting among them, there would have been nothing unknown, the whole inmost scope of the nature would have been unveiled and the image called “reality” would have been entirely displaced by “appearance”. Besides there is not any reality such as to come before our observations and interpretations. To speak scientifically, there are not any facts such as to indicate a “reality” being “hidden” behind or under them. There is not such a kind of hidden reality (namely a reality that $\kappa\rho\upsilon\pi\tau\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ $\phi\iota\lambda\epsilon\tau\acute{\iota}$) save only in some philosophers' mind who bring forth metaphysical theories which are intended to expound how the “true” ($\acute{\alpha}$ - $\lambda\eta$ - $\theta\acute{\eta}\varsigma$) reality has to look like, by means of interpreting not only the known but also the unknown part of the world.

Theophilos Veikos